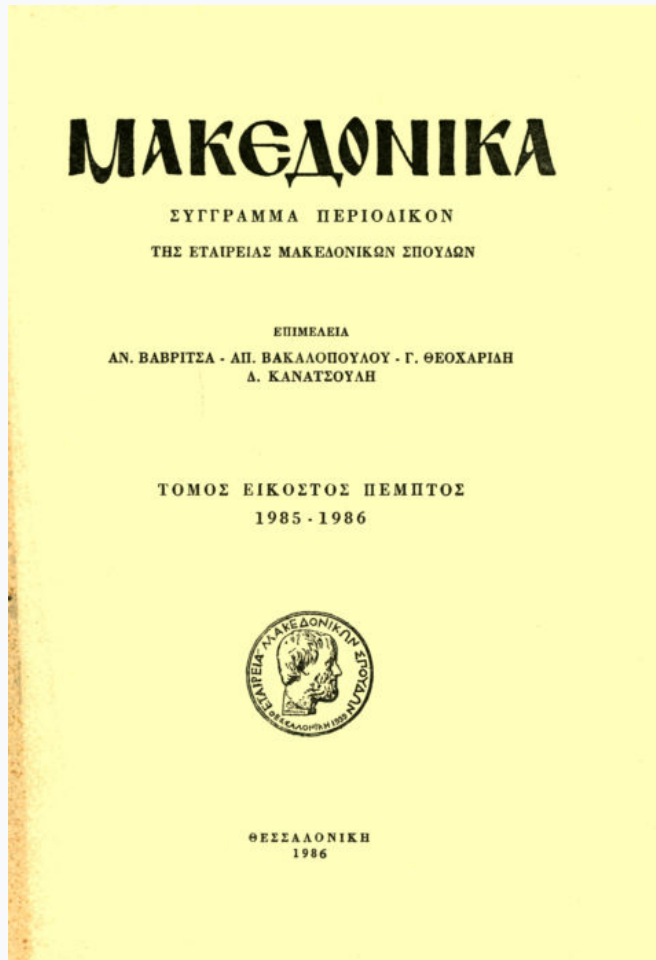

Μακεδονικά

Τόμ. 25, Αρ. 1 (1986)

Κτερίσματα ελληνιστικού τάφου στη Νεάπολη της Θεσσαλονίκης

Αλεξάνδρα Δάφφα-Νικονάνου

doi: [10.12681/makedonika.227](https://doi.org/10.12681/makedonika.227)

Copyright © 2014, Αλεξάνδρα Δάφφα-Νικονάνου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Δάφφα-Νικονάνου Α. (1986). Κτερίσματα ελληνιστικού τάφου στη Νεάπολη της Θεσσαλονίκης. *Μακεδονικά*, 25(1), 180-202. <https://doi.org/10.12681/makedonika.227>

ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΥ ΤΑΦΟΥ ΣΤΗ ΝΕΑΠΟΛΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Το Μάρτιο του 1958 κατά τη διάνοιξη της οδού Αγίου Στεφάνου στη Νεάπολη της Θεσσαλονίκης αποκαλύφθηκε ένας κιβωτιόσχημος τάφος¹ από παραλληλεπίπεδους πωρόλιθους με διαστάσεις: 1,80 μ. μήκος, πλάτος στη βόρεια πλευρά 0,84 μ., στη νότια 0,80 μ. και βάθος 1,20 μ. Η ανώτερη σειρά των δόμων έφερε μια εγκοπή (πατούρα) διαστάσεων 2×3 εκτ., όπου θα πρέπει να στηρίζονταν σανίδες που αποτελούσαν την οροφή του τάφου· ενώ από αυτές είχαν τοποθετηθεί οι πωρόλιθοι που κάλυπταν τον τάφο². Χρωματιστά κονιάματα διάρθρωσαν αρχιτεκτονικά το εσωτερικό του τάφου σχηματίζοντας τρεις ζώνες: η κατώτερη και η ανώτερη είχαν πλάτος 0,52 μ., η μεσαία 0,16 μ. Η κατώτερη ήταν λευκή, η μεσαία γκρι και η ανώτερη κόκκινη. Ο τάφος ήταν ασύλητος και τα κτερίσματά του εξαιρετικά πλούσια³. Ίχνη από οστά δεν διαπιστώθηκαν.

ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ*

α. Πήλινα Ειδώλια

1. Γυναικεία μορφή που πατά με το αριστερό πόδι σε ένα έξαρμα (ΜΘ)

1. Την ανασκαφή ανέλαβε ο —επιμελητής τότε— καθηγητής Μ. Ανδρόνικος, τον οποίο ευχαριστώ θερμά τόσο για την παραχώρηση του υλικού και των σχετικών φωτογραφιών, όσο και για τα ανασκαφικά δεδομένα που έθεσε υπόψη μου. Για τη λεπτομερή παρουσίαση του χρονικού της ανασκαφής και τη δημοσίευση δύο επεισακτών αγγείων από τα ευρήματα του τάφου βλ. Α. Δάφφα - Νικονάνου, Δύο επεισακτα αγγεία από τον τάφο της Νεάπολης Θεσσαλονίκης, «Αμητός», Τιμητικός τόμος Μ. Ανδρόνικου, 1986, σ. 263-277, πίν. 54-57. Ευχαριστώ επίσης για τη βοήθειά της την προϊσταμένη της Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης κ. Ι. Βοκοπούλου.

2. Για ανάλογα παραδείγματα τάφων βλ. Α. Δάφφα - Νικονάνου, ό.π., σ. 264, σμ. 3.

3. G. D a u x, BCH 83 (1959) 706, εικ. 25-26. Archaeological Reports for 1958, 13 εικ. 15. «Μακεδονικά» 7 (1967) 292, 298. Μ. Α ν δ ρ ό ν ι κ ο ς - Μ. Χ α τ ζ ή δ ά κ ι ς - Β. Κ α ρ α γ ι ώ ρ η ς, Τα Ελληνικά Μουσεία, 1974, 283 αρ. 18. K. P a r l a s c a, JdI 91 (1976) 141. Θησαυροί της αρχαίας Μακεδονίας, 1979, 77, 78, πίν. 43, 44. Θεσσαλονίκη από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια, 1986, σ. 111-121. Α. Δάφφα - Νικονάνου, ό.π., σ. 263 κ.ε., πίν. 54-57.

* ΜΘ = Μουσείο Θεσσαλονίκης, μ. = μήκος, πλ. = πλάτος, ύψ = ύψος, β = βάρος, Διάμ. χ. = διάμετρος χείλους. Διάμ. β. = διάμετρος βάσης.

αρ. ευρ. 2809). Πίν. 1, α. Ύψ. 0,21 μ. Συγκολλήθηκε από πέντε κομμάτια. Λείπει ένα τμήμα από το λαιμό και το άκρο αριστερό χέρι. Το πρόσωπο απολεπισμένο. Πηλός κοκκινωπός.

Το δεξί στάσιμο σκέλος ελαφρώς από το βάρος του σώματος με την έντονη κλίση του επάνω μέρους του κορμού προς τα μπροστά και την τοποθέτηση του αριστερού αγκώνα στον αντίστοιχο μηρό. Το δεξί χέρι απλώνεται προς τα έξω και κάμπτεται ελαφρά στον αγκώνα. Φέρει μακρύ χιτώνα ζωσμένο ψηλά και ιμάτιο. Ο χιτώνας αφήνει γυμνό το δεξιό μαστό. Οι πτυχές του διακρίνονται κάτω από την αριστερή μασχάλη και το στήθος, όπως επίσης δεξιά και αριστερά από το κάτω μέρος του στάσιμου σκέλους. Το ιμάτιο περιβάλλει το κάτω μέρος του κορμού. Η παρυφή του τυλίγεται στο ύψος των ισχύων, και από τις δύο άκρες του, που διπλώνονται σταυρωτά πάνω στον καμπτόμενο μηρό, παριστάνεται μόνο η μία. Ανάμεσα στα σκέλη σχηματίζονται μεγάλες ημικυκλικές πτυχές. Η μορφή έφερε σανδάλια, όπως υποδηλώνει το κάττυμα κάτω από το πέλμα του αριστερού ποδιού. Κόμωση «διακριδόν».

Ο τύπος αυτός¹, που αναφέρεται από τον Πανσανία (X, 30,3) «τὸν μὲν ἕτερον ἐπὶ πέτρας τῶν ποδῶν», παρουσιάζεται πρώτα στη ζωγραφική, έπειτα στα ανάγλυφα και τέλος—στον ύστερο 4ο π.Χ. αι.—σε ολόγλυφα έργα η εξέλιξή του συνεχίζεται στην ελληνιστική εποχή. Στην αρχή μάλιστα χρησιμοποιείται για ανδρικές μορφές (Ποσειδών Λατερανού, Αλέξανδρος Μονάχου) και αργότερα για την απεικόνιση μιας Μούσας (Τερψιχόρης ή Θάλειας) ή πιο απλά μιας Νύμφης². Το έξαρμα πάνω στο οποίο πατά η μορφή παριστάνεται τελείως άμορφα, ενώ σε άλλα παραδείγματα αυτού του τύπου αποδίδεται με επάλληλα στρώματα ή στολίζεται με ένα ρόδακα³. Το κάτω μέρος του κορμού—σε αντίθεση με το επάνω—θυμίζει ακόμη την καταγωγή του τύπου από μορφές ανάγλυφες με το μεγάλο άνοιγμα των ποδιών και τις ημικυκλικές πτυχές που γεμίζουν το χώρο αυτό.

Η σύγκριση του ειδώλιου αρ. 1 της Νεάπολης με μία γυναικεία μορφή με ανασηκωμένο πόδι⁴ (μέσα του 3ου π.Χ. αι.) και το ειδώλιο από τη Μύρινα D 288⁵ (γ' τέταρτο του 3ου π.Χ. αι.) επιτρέπει τη χρονολόγησή του σε ένα

1. Winter, III, πίν. 7,6. 67,5. 95,4. 103,5.

2. K. Lange, Das Motiv des aufgestützten Fusses in der antiken Kunst, 1879. H. Kiesel, Die Frankfurter Museen, 1917, 11 κ.ε. A. Furtwängler, Coll. Sabouloff, Bd II, 1883-1887, πίν. CXIV. B. Neutsch, Weibliche Gewandstatuetten im römischen Kunsthandel, RM 63 (1956) 46 κ.ε.

3. AA 1956, 436, εικ. 150.

4. 120 antike Terrakotten, Bücher über Archäologie, Münzen u. Medaillen AG Basel, Sonderliste E. August, 1962, αρ. 115.

5. S. Mollard-Besques, Cat. rais. des figurines et reliefs, III, 1972, πίν. 59.

μεταγενέστερο στάδιο της εξέλιξης του τύπου αυτού· γιατί χαρακτηριστικά, όπως η έντονη κλίση του κορμού προς τα μπροστά και το άπλωμα του δεξιού χεριού που απομακρύνεται εντελώς από το σώμα, συνηγορούν στη χρονολόγηση του ειδώλιου στο α' μισό του 2ου π.Χ., αι. πριν από το ειδώλιο από το ναό της Ήρας στο Paestum (γύρω στο 150 π.Χ.)¹ και το ειδώλιο από τη Μύρινα 203² που χρονολογείται και αυτό στα μέσα του 2ου π.Χ. αι.

Οι μορφές του τύπου αυτού εικονίζονται είτε με ένα μουσικό όργανο, οπότε ταυτίζονται με Μούσα, είτε με έναν καθρέφτη—και τότε πιθανό να απεικονίζουν την Αφροδίτη— είτε να δένουν το σανδάλι τους. Επειδή λείπουν τα άκρα των χεριών του ειδώλιου δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε τι αντικείμενο κρατούσε. Η έντονη κλίση του κορμού και η τοποθέτηση του χεριού στο γόνατο αποκλείουν το ενδεχόμενο να κρατούσε η μορφή λύρα³· επίσης το άνοιγμα των χεριών προς τα έξω δεν επιτρέπει να υποθέσουμε ότι το ειδώλιο ανήκει στον τύπο της μορφής που δένει το σανδάλι της. Ίσως είναι Νύμφη ή απλά μια γυναικεία μορφή.

2. Γυναικεία μορφή που κάθεται σε βράχο (ΜΘ αρ. ευρ. 2810). Πίν. 1,β. Ύψ. 0,167 μ. Πηλός κοκκινωπός. Ίχνη από λευκό χρώμα. Συγκολλήθηκε από τέσσερα κομμάτια. Λείπουν τα άκρα των δύο χεριών από το ύψος των καρπών.

Το επάνω μέρος του κορμού είναι γυμνό· το απλωμένο στο βράχο ιμάτιο τυλίγει μόνο τα πόδια της μορφής ως το επάνω μέρος των μηρών. Τα πόδια σταυρώνουν ελαφρά. Το δεξί χέρι είναι ακουμπισμένο στον αντίστοιχο μηρό, ενώ το αριστερό έχοντας σαν υποστήριγμα το βράχο απλώνεται προς τα έξω. Το κεφάλι κλίνει στην αριστερή πλευρά και ακουμπά στον ώμο. Τα μαλλιά είναι μακριά, «διακριδόν» χτενισμένα και καταλήγουν σε βοστρύχους. Τα μάτια κλειστά.

Η χρονολόγηση του ειδώλιου στο α' μισό του 2ου π.Χ. αι. προκύπτει από τη σύγκριση με τη μορφή του ελάσματος στο Βρετανικό Μουσείο⁴ που ανήκει περίπου στα 220 π.Χ. και το ειδώλιο της Αφροδίτης από την Αμισό⁵ (μέσα του 2ου π.Χ. αι.). Πρβλ. και την καθισμένη σε βράχο Αφροδίτη, (RA 1891, πίν. VII), ενώ το ειδώλιο από τη Μύρινα, που ανήκει στο τέλος του

1. AA 1956, 436, εικ. 150.

2. Mollard - Besques, ό.π., II, 1963, πίν. 107 b.

3. Πρβλ. τις δύο πλήινες λύρες που προέρχονται από τον ίδιο τάφο στον κατάλογο αρ. 13 και 14.

4. N. Himmelman, Drei hellenistische Bronzen in Bonn, 1975, πίν. 5.

5. Mollard - Besques, ό.π., III, 1972, D 456, πίν. 101 b.

2ου π.Χ. αι.¹, καθιστά αισθητή τη διαφορετική αντίληψη στην απόδοση του τύπου της γυναικείας μορφής σε βράχο.

Η μορφή δεν κρατά κανένα σύμβολο, γι' αυτό η ταύτισή της είναι προβληματική. Το θέμα της μορφής που κάθεται ή είναι ξαπλωμένη σε βράχο μας παραδίδεται για την Αριάδνη· είναι όμως πιθανό να εικονίζεται και μια κοιμισμένη μαινάδα². Γιατί το θέμα τ'αν σατύρων που σκεπάζουν μια κοιμισμένη μαινάδα παρουσιάζεται στα ελληνιστικά χρόνια και αντιπροσωπεύεται με πολλά παραδείγματα σε μαρμάρινα αγγεία ρωμαϊκής εποχής, πομπηϊανές τοιχογραφίες και σαρκοφάγους³.

3. Ανδρική πλαγγόνα (ΜΘ αρ. ευρ. 2811), πίν. 2, α. Σωζ. ύψ. 0,185 μ. Πηλός γκριζοκόκκινος. Ίχνη από λευκό, ρόδινο και μαύρο χρώμα με το οποίο δηλώνεται το πέδιλο στο δεξί πόδι. Συγκολλήθηκε από εννέα κομμάτια. Λείπει ολόκληρη σχεδόν η πίσω όψη, τα χέρια, το κεφάλι με το λαιμό και τμήμα του στέρνου, όπως επίσης και το άκρο του αριστερού ποδιού.

Για τον τύπο της καθιστής ανδρικής πλαγγόνας που χρησιμοποιείται ήδη στον πρώιμο 4ο π.Χ. αι.⁴ βλ. Winter, III, 165, 5⁵. Σχετικά με τη σημασία τους θα πρέπει να αναφερθεί η άποψη που διατυπώθηκε ότι δεν ήταν παιχνίδια για παιδιά, αλλά συμβόλιζαν θεϊκές μορφές, τον 'Αττι ή τον 'Αδωνι' με τέτοια έργα έβρισκαν την έκφρασή τους οι ελπίδες και οι πόθοι των γυναικών της εποχής εκείνης έχοντας ανάλογο παράλληλο την ερωτική σχέση του 'Αδωνι και της Αφροδίτης⁶.

4. Τμήμα γυναικείας πλαγγόνας (ΜΘ αρ. ευρ. 2812), πίν. 2, β. Σωζ. ύψ. 0,092 μ. Πηλός γκριζοκόκκινος. Ίχνη κόκκινου χρώματος δηλώνουν το πέδιλο στο πόδι. Συγκολλήθηκε από πολλά κομμάτια. Σώζεται ο κορμός από το λαιμό μέχρι το μέσο των μηρών, το αριστερό πόδι από το γόνατο και κάτω και τα χέρια μέχρι το ύψος περίπου των καρπών. Στους ώμους φέρει σπές για τη στερέωση των χεριών.

1. Mollard - Besques, ό.π., II, 1963, πίν. 96 d.

2. RM 53 (1938) 164 κ.ε. Το ίδιο θέμα σε κειμήλιους λίθους βλ. JdI 34 (1919) 131, εικ. 28 και 29.

3. O. Rubensohn, Hellenistisches Silbergerät, 1911, αρ. 21 πίν. XV. Βλ. και ανάγλυφο από το Πέργαμο: Altertümer von Pergamon VII, Beiblatt 43. Σε κειμήλιο λίθο: O. Neveon, Antique Cameos in Hermitage Collection, 1971, αρ. 59. Σε σαρκοφάγο A. A. Drigani, Bull. Arch. Alex. 39 (1951) 5 κ.ε., πίν. 1.

4. J. Dörig, AntK I (1958) 47.

5. Ανδρικές πλαγγόνες βλ. Hesp. Suppl. VII (1943) 136 εικ. 53 αρ. 11, 12. Delos XXIII (1956) αρ. 427 πίν. 45.

6. Dörig, ό.π., σ. 47 κ.ε.

5. Πλαγγόνα καθιστής γυναικείας μορφής. (ΜΘ αρ. ευρ. 2813), πίν. 2, γ. Ύψ. 0,18 μ. Πηλός κοκκινωπός. Ίχνη χρυσού, λευκού και κόκκινου χρώματος. Λείπει το άκρο αριστερό πόδι και τα δάχτυλα του δεξιού. Απολεπισμένο το δεξί πόδι σε όλο του το μήκος και το αριστερό στο κάτω μέρος. Τα μαλλιά χωρισμένα σε φέτες μαζεύονται στο πίσω μέρος σε κότσο.

Τα ειδώλια αριθ. 4 και 5 ανήκουν στον τύπο της πλαγγόνας, στην οποία τα χέρια ήταν κινητά και στερεωμένα στους ώμους, βλ. Winter, III, 166, 1. Γι αυτό το επάνω μέρος του σώματος είναι συχνά έτσι δουλεμένο, ώστε να μοιάζει με ένα παραλληλεπίπεδο με επίπεδες πλατιές πλαϊνές πλευρές για να προσαρμοσθούν τα κινητά χέρια.

Οι λεπτές αναλογίες του προσώπου και τα θαυμάσια δουλεμένα μαλλιά οδηγούν στο τέλος του 3ου π.Χ. αι.¹, ενώ η πλαγγόνα αρ. 61 από την Τροία που ανήκει στα μέσα του 2ου π.Χ. αι. παρουσιάζει αισθητές διαφοροποιήσεις².

Η γενικά παραδεκτή άποψη ότι οι πλαγγόνες χρησίμευαν μόνο για παιχνίδια δεν ευσταθεί τώρα πια: είναι γνωστό ότι οι πλαγγόνες χρησίμευαν και ως αναθήματα στους ναούς, κτερίσματα στους τάφους και εικόνες μέσα στα σπίτια. Υποστηρίχτηκε μάλιστα ότι είχαν ένα βαθύτερο νόημα, να προσελκύουν την Ήρα προστάτιδα του γάμου (χωρίς να αποκλείεται η σχέση τους και με την Αφροδίτη). Ενσάρκωναν δηλ. τον πόθο των κοριτσιών να παντρευτούν. Ένα ανάλογο νόημα έχουν οι πλαγγόνες που εικονίζονται μαζί με νέες κοπέλες σε επιτύμβια ανάγλυφα: υποδηλώνουν ότι οι γυναίκες αυτές έφυγαν από τη ζωή χωρίς να χαρούν το γάμο³.

6. Όρθια γυναικεία μορφή με χιτώνα και ιμάτιο (ΜΘ αρ. ευρ. 2814), πίν. 2, δ. Σωζ. ύψ. 0,85 μ. Πηλός γκριζός από κακό ψήσιμο. Σώζεται το κάτω μέρος του κορμού από το ύψος της μέσης. Η πίσω επιφάνεια απλεπισμένη. Για τον τύπο βλ. Winter, III, 16, 4. 17,2. Πρβλ. ειδώλια από την Τροία, τα οποία χρονολογούνται στο τέλος του 3ου π.Χ. αι.⁴.

7. Κεφαλή γυναικείας μορφής (ΜΘ αρ. ευρ. 2815), πίν. 2, ε. Σωζ. ύψ. 0,44 μ. Πηλός κοκκινωπός. Φέρει κεκρύφαλλο που δένει μπροστά και αφήνει ελεύθερους τους βοστρύχους στο μέτωπο. Στα αυτιά σκουλαρίκια δισκόμορφα από τα οποία το ένα είναι απολεπισμένο.

1. D. B. Thompson, The Terracotta Figurines of the Hellenistic Period, Troy, Supplementary Monograph 3 (1963) αρ. 186 πιν. XL.

2. Troy, Suppl. 3, πιν. XVIIII.

3. Dörig, ό.π., σ. 45. Ήδη ο B. Schweitzer, RM 44 (1929) 1 κ.ε. αναγνώρισε τη σχέση των πλαγγόνων με τον κόσμο των θεών.

4. Troy, Suppl. 3, αρ. 152 πιν. XXXII.

Ο τύπος της γυναικείας μορφής με κεκρύφαλλο—συνηθισμένος στον 5ο π.Χ. αι.—γίνεται πιο σπάνιος στον 4ο και ακόμη περισσότερο στα ελληνιστικά χρόνια. Το ειδώλιο αρ. 7 θα πρέπει να είναι από τα πιο όψιμα μέχρι σήμερα γνωστά παραδείγματα του τύπου. Πρβλ. το κεφάλι αρ. 189 (μέσα του 3ου π.Χ. αι.) και το 191 (πρώιμος 2ος αι.) από την Τροία¹, το οποίο όμως διαφοροποιείται ως προς τα τεχνοτροπικά του χαρακτηριστικά.

8. Τμήμα χεριού από το βραχίονι ως τον καρπό (ΜΘ αρ. ευρ. 2815). Ύψ. 0,025 μ. ως τον αγκώνα και 0,08 μ. από τον αγκώνα ως τον καρπό. Συγκολλήθηκε από δυο κομμάτια. Είναι πιθανό να συνανήκει με το ειδώλιο αρ. 7.

9. Κεφαλή παιδικής μορφής (ΜΘ αρ. ευρ. 2816), πίν. 3, α. Ύψ. 0,025. Πηλός κοκκινωπός. Ελάχιστα ίχνη χρώματος λευκού και ρόδινου στο πρόσωπο και στα χείλη που είναι απολεπισμένα. Μαλλιά σγουρά πλαισιώνουν το πρόσωπο. Ίσως πρόκειται για έρωτα (πρβλ. Winter, III₂, 247,7).

Για τη χρονολόγηση του τύπου πρβλ. το κεφάλι από την Τροία αρ. 145 που ανήκει στον πρώιμο 2ο αι.².

10. Γυναικεία μορφή (ΜΘ αρ. ευρ. 2817), πίν. 3, β. Ύψ. 0,04 μ. Πηλός κοκκινωπός. Συγκολλήθηκε από δύο κομμάτια. Σώζεται το κεφάλι με το λαιμό και τμήμα του στέρνου, όπως επίσης τμήμα του δεξιού χεριού. Φέρει ιμάτιο που καλύπτει το κεφάλι και μέρος του προσώπου αφήνοντας ελεύθερο το τμήμα από τη μύτη ως το μέτωπο. Ίχνη λευκού και ρόδινου χρώματος στο πρόσωπο και κυανού στο ιμάτιο και στα μάτια.

Για τον τύπο βλ. Winter, III₂, 153,10.154,4. Η χρονολόγηση του στα μέσα του 2ου αι. τεκμηριώνεται από τη σύγκριση με ειδώλια από την Αγορά³ και από την Τροία⁴. Ένα νεότερο χρονολογικά παράδειγμα προέρχεται από τα Άβδηρα⁵.

Οι μορφές αυτές εικονίζουν χορεύτριες και προέρχονται από ιερά, σπία και τάφους. Ο Δικαίαρχος (I,18) περιγράφει το έθιμο να σύρουν οι χορεύτριες το ιμάτιο και να σκεπάζουν το κεφάλι και το πρόσωπο. Η χειρονομία αυτή δε σχετίζεται αποκλειστικά και μόνο με το χορό, αλλά φαίνεται ότι έχει σχέσεις με μνήσεις και αφιερώσεις σε θεότητα. Αναφέρονται γυναίκες που χόρευαν για να λατρεύσουν τη Δήμητρα, την Κυβέλη και ακόμη

1. Troy, Suppl. 3, πίν. XLI.

2. Troy, Suppl. 3, πίν. XXXI.

3. «Hesperia» 32 (1963) αρ. 9, πίν. 82.

4. Troy, Suppl. 3, αρ. 89, πίν. XXIV.

5. Δ. Α α ζ α ρ ι δ η ς, Πήλινα ειδώλια Αβδήρων, 1960, Β 85, 86 πίν. 22.

το Διόνυσο ή την Άρταμι και έτσι οι μορφές αυτού του τύπου μπορεί να σχετισθούν με τέτοιου είδους χορευτήριες¹.

11. Ειδώλιο ηθοποιού (ΜΘ αρ. ευρ. 2818), πίν. 3, γ, δ. Ύψ. 0,10 μ. Πηλός γκριζοκόκκινος. Συγκολλήθηκε από τρία κομμάτια. Λείπει το άκρο αριστερό πόδι και τμήμα του δεξιού από το μηρό ως το γόνατο.

Φέρει κοντό χιτώνα που ζώνεται στο ύψος της μέσης και σχηματίζει απόπτωγμα. Πάνω από το χιτώνα φέρει επενδύτη που στερεώνεται στο δεξιό ώμο. Το αριστερό χέρι, που κάμπτεται στο ύψος της μέσης, καλύπτεται από τον επενδύτη, το δεξί υψώνεται μπροστά στο στόμα. Τα μαλλιά είναι κοντά, το μέτωπο γεμάτο ρυτίδες και η μύτη υπερβολικά μεγάλη και καμπύλη. Το πλατύ στόμα με το κάτω χείλος, που φαίνεται να εξέχει, είναι ανοιχτό.

Για τον τύπο βλ. Winter, III₂, 437,5. Οι μορφές αυτές ήταν πολύ αγαπητές όπως φαίνεται από το μεγάλο αριθμό κύριως κεφαλιών που έχουν σωθεί και προέρχονται από το Πέργαμο, τη Σμύρνη και άλλες μικρασιατικές πόλεις². Αντίθετα λίγες αριθμητικά είναι οι ακέραιες μορφές αυτού του τύπου που γνωρίζουμε σήμερα. Τα χαρακτηριστικά της μορφής: το σχεδόν φαλακρό κεφάλι με το ρυτιδωμένο μέτωπο, τα πεταγμένα προς τα έξω αυτιά και η υπερβολικά μεγάλη και γαμψή μύτη καθιστούν φανερό ότι πρόκειται για μια κωμική μορφή³. Το ανοιχτό στόμα και το ανυψωμένο χέρι που υποδηλώνουν ότι η μορφή εικονίζεται σε μια στιγμή έντονης συνομιλίας επιτρέπει την υπόθεση ότι πρόκειται για ένα δούλο που τρέχει να ανακοινώσει σπουδαία νέα στον κύριό του. Ο τύπος, γνωστός στις λατινικές κωμωδίες, κατάγεται από την αρχαία ελληνική κωμωδία. Η κωμική αυτή μορφή που παρωδούσε τον άγγελο των τραγωδιών πέρασε στο Μένανδρο και έπειτα στον Πλαύτο⁴.

12. Έρωτας που κάθεται σε χήνα (ΜΘ αρ. ευρ. 2818), πίν. 3, στ. Πηλός γκριζοκόκκινος. Μ. 0,085 μ. Ύψ. 0,115 μ. Λείπει το κάτω μέρος της χήνας, τα πόδια και τα χέρια της μορφής, όπως επίσης το δεξί φτερό.

Για τον τύπο βλ. Winter, III₂, 314,9. Είναι πιθανό η χήνα να πατούσε σε βάση. Πρβλ. M. Besques, Cat. rais. des figurines et reliefs III (1972) πίν. 41ε.

1. Troy, Suppl. 3, σ. 103 κ.ε.

2. AA 6 (1891) 168, αρ. 16.

3. Πρβλ. τα κεφάλια από τη Σμύρνη Mollard-Besques, ό.π., III, 1972, πίν. 309, α, c. Κύριο χαρακτηριστικό της ταύτισής τους είναι η δυσμορφία, βλ. Μ. Α ι λ ι - μ π ά κ η - Α κ α μ ά τ η, «Μακεδονικά» 23 (1983) 242. Τα σωζόμενα παραδείγματα από την Τροία και την Κόρινθο ανήκουν στο τέλος του 2ου και στον 1ο π.Χ. αι. Troy, Suppl. 3, αρ. 135, 136, πίν. XXIX, Corinth, XII, πίν. 39, 432.

4. I. E. Σ τ ε φ α ν ή ς, Ο δούλος στις κωμωδίες του Αριστοφάνη, 1980, 199.

Για παιδικές μορφές επάνω σε ζώα βλ. D. B. Thompson, *The Terracotta Figurines of the Hellenistic Period*, Troy, Suppl. 3 (1963) 137.

13. Λύρα (ΜΘ αρ. ευρ. 11559), πίν. 3,ε. Μ. 0,06 μ., πλ. 0,055. Πηλός κοκκινωπός.

14. Λύρα (ΜΘ αρ. ευρ. 11533). Μ. 0,038 μ., πλ. 0,025 μ. Πηλός κοκκινωπός.

β. Κοσμήματα χρυσά

1. Βραχιόλι σε σχήμα συσπειρωμένου φιδιού (ΜΘ αρ. ευρ. 2830), πίν. 4,α. Διάμ. 0,062 μ. Πλ. 0,006 μ. Μ. 0,40 μ. Β. 34 γραμμάρια.

Το έλασμα, επίπεδο στην εσωτερική όψη και ελαφρά κυρτό στην εξωτερική, σχηματίζει δύο συνεχείς σπείρες και καταλήγει σε κεφάλι φιδιού στο ένα άκρο και σε ουρά στο άλλο. Οι φολίδες του δέρματος του φιδιού δηλώνονται ως τα μέσα περίπου του πρώτου κύκλου και λίγο πριν από το τέλος της ουράς, που έχει οκτάσχημη απόληξη, ενώ η υπόλοιπη επιφάνεια μένει αδιακόσμητη. Τα πέρατα του φολιδωτού κοσμήματος ορίζονται με κουκίδες. Το κεφάλι χωρίζεται σχηματικά με βαθιά χαράγματα σε μικρότερα τμήματα. Τα μάτια είχαν ένθετο υλικό (διατηρούνται ίχνη από κόκκινο χρώμα). Πρβλ. τα βραχιόλια της συλλογής Σταθάτου¹, ένα βραχιόλι στη συλλογή Graf² και άλλο στο Βερολίνο που ίσως να προέρχεται από τη Βόρειο Ελλάδα³. Από ανασκαφικές μαρτυρίες είναι γνωστό ότι τα σπειρωτά βραχιόλια τα φορούσαν στους βραχιόνες⁴.

Ο τύπος του σπειρωτού βραχιολιού είναι ιδιαίτερα αγαπητός στην ελληνιστική εποχή, αλλά η παρουσία του συνεχίζεται και στα αυτοκρατορικά χρόνια. Οποσδήποτε είναι δύσκολο να χρονολογηθεί χωρίς τη βοήθεια συνευρημάτων. Το παλαιότερο γνωστό παράδειγμα του τύπου απο το *Toukh el Karrouis*⁵ χρονολογείται στα μέσα του 3ου π.Χ. αι. Στην ώριμη ελληνιστική εποχή αποτελεί το πιο αγαπητό και συνηθισμένο κόσμημα ίσως γιατί

1. P. Amandry, *Coll. Hélène Stathatos*, I. Les bijoux antiques, 1953, αρ. 219/220 πίν. XXXII.

2. Th. Schreiber, *Die Alexandrinische Toreutik*, 1894, 309, εικ. 45.

3. H. Hoffmann - P. Davidson, *Greek Gold*, 1965, αρ. 65, εικ. 6: a-b και A. Greifenhagen, *Schmuckarbeiten in Edelmetall*, Bd II (1975) πίν. 82, 13, όπου αμφισβητεί τη γνησιότητά του.

4. I. Α. Παπαποστόλου ΑΔ 32 (1977) 314.

5. B. Derrart - Lippitz, *Griechischer Goldschmuck*, 1985, 235.

τα βραχιόλια αυτά είχαν το χαρακτήρα φυλακτού. Θα πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι ο τύπος αυτός έδινε στον τεχνίτη τη δυνατότητα να μετατρέψει με περισσότερο ή λιγότερο αφηρημένες διατυπώσεις ένα νατουραλιστικό θέμα, όπως το φίδι, σε κόσμημα¹. Χρονολογημένα παραδείγματα της υστεροελληνιστικής εποχής προέρχονται από το Artjukhovschen Kurgan² και από τους τάφους στην Πάτρα³.

Το βραχιόλι της Νεάπολης μπορεί να συγκριθεί με ένα ζεύγος βραχιολιών από τον Τάραντα⁴ με την ίδια οκτώσχημη απόληξη της ουράς, την απόδοση του φολιδωτού δέρματος μόνο στα άκρα του κοσμήματος και τις απλές σπείρες του κεντρικού τμήματος. Οπωσδήποτε το παράδειγμα από τον Τάραντα είναι με περισσότερη επιμέλεια δουλεμένο (και το κεφάλι καταλήγει σε οκτώσχημη απόληξη), ενώ το βραχιόλι από την Ερέτρια, που οι ουρές δυο φιδιών ελίσσονται και σχηματίζουν ηράκλειο άμμα με ημιπολύτιμο λίθο, απεικονίζει μια άλλη παραλλαγή του τύπου της ώριμης ελληνιστικής εποχής (α' μισό του 2ου π.Χ. αι.)⁵. Το βραχιόλι από το Πελινναίο⁶ επανολαμβάνει, αλλά με πιο απλό τρόπο, το θέμα των δυο φιδιών που σχηματίζουν ηράκλειο άμμα.

2. Ζεύγος βραχιολιών από στριφτό σύρμα που καταλήγουν σε κεφάλια λιονταριών με κέρατα (ΜΘ αρ. ευρ. 2831 και 2832), πίν. 4, β. Διάμ. 0,065 μ. Β. 25 γραμ. Μ. της κεφαλής του ζώου 0,009 μ. Λείπει το ένα κέρατο.

Τα κέρατα κάμπτονται και ελίσσονται προς τα πίσω, τα αυτιά είναι μυτερά, ο λαϊμός αποδίδεται με ένα πλατύ έλασμα που τελειώνει σε στριφτό σύρμα, όπου εφάπτεται μια σειρά από λογχωτά φύλλα και συνδέεται έτσι με το κυκλικό στέλεχος του βραχιολιού. Πρβλ. για τα κεφάλια των λιονταριών περιδέραιο από τη Μήλο⁷, από τη νότια Ρωσία⁸, άλλο στο Μουσείο Μπενάκη⁹ και δύο στο Βρετανικό Μουσείο¹⁰. Για το στριφτό σύρμα πρβλ. τα βρα-

1. B. Deppart - Lippitz, ό.π., σ. 268.

2. CR 1880 πίν. 2, 14. B. Pfeiler - Lippitz, Späthellenistische Goldschmiedearbeiten, AntK 15 (1972) 109.

3. Παπαποστόλου, ό.π., σ. 314 πίν. 107 α.

4. B. Deppart - Lippitz, ό.π., σ. 269, εικ. 201.

5. B. Deppart - Lippitz, ό.π., σ. 208, πίν. XXIV.

6. Stella Miller, Two Groups of Thessalian Gold, 1979, πίν. 24 a-b.

7. Greifenhagen, ό.π., Bd II, πίν. 9,2 και 10,2.

8. Greifenhagen, ό.π., Bd II, πίν. 9,4 και 10,4.

9. B. Segall, Museum Benaki, Katalog der Goldschmiedearbeiten, 1938, αρ. 49, πίν. 19.

10. F. H. Marshall, BMCJ (1911 ανατ. 1969), αρ. 1964, πίν. XXXVI, αρ. 1966, πίν. XXXVII.

χιόλια στο Μουσείο της Λευκωσίας¹ και τα βραχιόλια στο Βρετ. Μουσείο 1989/90².

Ο τύπος του λιονταριού με κέρατα ανάγεται σε περσικά-αχαιμενικά πρότυπα και συγκεκριμένα στο γνωστό τύπο του λιονταριού-γρύπα. Δεν είναι τόσο διαδεδομένος όσο ο τύπος του κοινού λιονταριού³. Εμφανίζεται ήδη στα μέσα του 3ου π.Χ. αι. άγκαι άλλοι ερευνητές τον χρονολογούν ακόμη πιο παλιά⁴ και τα τελευταία γνωστά παραδείγματα φτάνουν στο α' μισό του 2ου π.Χ. αι. Τα κεφάλια των λιονταριών της Νεάπολης μπορούν να συγκριθούν με το περιδέραιο από το Κέρτς που καταλήγει σε όμοια κεφάλια και χρονολογείται στο β' μισό του 3ου-α' μισό του 2ου π.Χ. αι.⁵ Το στριφτό σύρμα, που αποτελεί το στέλεχος του βραχιολιού, συναντάται σε ένα ζευγάρι βραχιόλια στο Βρετ. Μουσείο που χρονολογούνται στα 200 π.Χ.⁶ Για την ερμηνεία των μορφών βλ. B. Segall, Museum Benaki, Katalog der Goldschmiedearbeiten (1938) αρ. 49.

3. Ζεύγος ενωτιών με ερωτιδείς που είναι εξαρτημένοι από οκτάφυλλους ρόδακες (ΜΘ αρ. ευρ 2833 και 2834), πίν. 5,α. Ύψ. μορφών 0,012 μ., πλ. 0,010 μ. Ύψ. μαζί με το άγκιστρο 0,040 μ. Διάμ. ροζέτας 0,010 μ. Β. 4,5 γραμ.

Οι ερωτιδείς εικονίζονται με τα χέρια ανοιχτά και τα πόδια σε βηματισμό με συμμετρικά αντιθετική κίνηση. Φέρουν μια ταινία που τυλίγεται στα χέρια τους περνώντας πίσω από την πλάτη (στον ένα η ταινία περνά πίσω από τις φτερούγες). Στο στήθος φέρουν στικτές γραμμές που ξεκινούν από τους ώμους και καταλήγουν στο ύψος της μέσης σχηματίζοντας Χ. Στο κέντρο του ρόδακα υπάρχει ένθετος λίθος (λείπει από τον ένα) που το περίγραμμά του ορίζεται από κάθετο έλασμα. Το σύνολο απολήγει επάνω σε μακρύ άγκιστρο. Οι ερωτιδείς είναι χυτοί και προσεκτικά δουλεμένοι. Οι φτερούγες—χωριστά δουλεμένες—έχουν κολληθεί στη ράχη των μορφών. Ο οκτάφυλλος ρόδακας είναι εγγεγραμμένος σε κύκλο από στριφτό σύρμα. Με το ίδιο στριφτό σύρμα αποδίδονται και τα φύλλα του. Πρβλ. ενότια της συλ-

1. A. Pierides, Jewellery in the Cyprus Museum, 1971, Picture Book No 5, πίν. XXX, 5.

2. B. Deppart-Lippitz, ό.π., σ. 266, εικ. 199.

3. Σύμφωνα με την άποψη του R. A. Higgins, Greek and Roman Jewellery 1961, 162, ο τύπος περιορίζεται στη Νότιο Ρωσία και στην Κύπρο και είναι πιθανό να είναι κυπριακή δημιουργία. Βλ. και P. Amandry, AJA 71 (1967) 203 κ.ε.

4. Hoffmann-Davidson, ό.π., σ. 105, αρ. 25. Ο τύπος χρονολογείται με βάση νόμισμα του Πτολεμαίου I (323-285) ή του II (285-246).

5. B. Deppart-Lippitz, ό.π., σ. 252 εικ. 186.

6. Βλ. σ. 188, σημ. 10.

λογής Gans στο Βερολίνο¹, άλλα από τη Ρόδο² και την Αμφίπολη³, επίσης στο Βρετανικό Μουσείο⁴, στο Μουσείο της Πάφου⁵ και της συλλογής Σταθάτου⁶. Ως προς τη διαμόρφωση του σώματος οι ερωτιδέες μπορούν να παραβληθούν με εκείνους από την Αμφίπολη.

Οι παιδικές φτερωτές μορφές που κρατούν διάφορα σύμβολα (φιάλη, μάσκα κ.λ.) παρουσιάζονται στη μικροτεχνία ήδη στο β' μισό του 4ου π.Χ. αι. και εξακολουθούν να είναι αγαπητό θέμα σε όλη τη διάρκεια της ελληνιστικής εποχής⁷. Για την ερμηνεία τους βλ. B. Segall, Zur griechischen Goldschmiedekunst des 4. Jhds (1966), 37. Είναι δύσκολο να χρονολογηθούν μορφές ερωτιδέων, αν δεν προέρχονται από χρονολογημένο εύρημα. Βέβαια η παρουσία του ρόδακα αποτελεί μια ένδειξη ότι το ενότιο ανήκει σε παλιότερο τύπο από ό,τι όταν το άγκιστρο στερεώνεται απευθείας στη ράχη του ερωτιδέα⁸. ωστόσο η άποψη αυτή δεν επιβεβαιώνεται πάντοτε από τα ευρήματα που κατά καιρούς έρχονται στο φώς.

4. Περιδέριο με κυλινδρικές ψήφους (ΜΘ αρ. ευρ. 2835), πίν. 5, β. Μ. 0,638 μ. Μ. ψήφου 0,006. Δ. 0,004. Β. 23 γραμ.

Οι ψήφοι—σώζονται 58—αποτελούνται από ένα κυλινδρικό διχτυωτό σώμα που απολήγει στις δυο πλευρές σε ένα πλατύ έλασμα. Σε ορισμένες ψήφους το έλασμα αυτό διαφοροποιείται με ένα έξαρμα στη μέση. Το διχτυωτό σώμα αποτελείται από λεπτά σύρματα που σχηματίζουν ρόμβους με σφαιρίδια στα σημεία επαφής τους. Έχουμε δηλ. μια μεικτή τεχνική: συρματερή και κοκκιδοτή, στην οποία συνδυάζεται η λεπτότητα της κοκκιδοτής τεχνικής με τη σταθερότητα του μετάλλινου σύρματος⁹. Οι ψήφοι δεν έχουν καμιά ένδειξη ότι συνδέονταν με ψήφους άλλου σχήματος (πρβλ. πε-

1. Greifenhagen, ό.π., Bd II πίν. 41,1.

2. BMMA 19 (1924) 34-35, εικ. 2.

3. «Έργον» 1960, 68 εικ. 83. BCH 85 (1961) 818, εικ. 4.

4. Marshall, BMCJ αρ. 1914/15 πίν. XXXIII.

5. BCH 93 (1969) 478 εικ. 90, πίν. X, 3.

6. Amandry, ό.π., αρ. 221/2, πίν. XXXII.

7. B. Segall, BWPf 119/120, (1966) 19 κ.ε. B. Deppart-Lippitz, ό.π., σ. 203, 230.

8. I. A. Παπαποστόλου, ΑΔ 32 (1977) 313.

9. Για την τεχνική βλ. Segall, Benaki, ό.π., σ. 41. M. Rosenberg, Geschichte der Goldschmiedekunst auf technischer Grundlage. Granulation. Filigram, 1918, 100. E. Trescov, Kunst und Technik der Granulation, 1953, Η ίδια τεχνική χρησιμοποιείται και για ένα είδος περιλαίμιου βλ. Hoffmann-Davidson, ό.π., αρ. 53, σ. 147. Segall, Benaki, αρ. 35, πίν. 10. Amandry, ό.π., σ. 114, εικ. 69. Πρβλ. και σκήπτρο με την ίδια τεχνική Marshall, BMCJ αρ. 2070, εικ. 65.

ριδέραιο στο Μουσείο Richmond)¹. Είναι πιθανό οι ψήφοι να ήταν περασμένες σε μια λεπτή αλυσίδα ή σε ένα απλό σύρμα (πρβλ. περιδέραιο από το Κερτζ)². Περιδέραιο του ίδιου τύπου προέρχεται από την Ερέτρια³ και ένα άλλο βρίσκεται στη συλλογή Schiller⁴.

Ο τύπος παρουσιάζεται ήδη στο τέλος του 3ου π.Χ. αι. Πρβλ. τα περιδέραια στο Richmond, από το Κερτζ και από την Ερέτρια που ήδη αναφέρθηκαν και χρονολογούνται στο τέλος του 3ου π.Χ. αι., με τα οποία μπορεί να συγκριθεί το περιδέραιο της Νεάπολης, ενώ στην υστεροελληνιστική εποχή δεν είναι τόσο συνηθισμένα. Την εποχή αυτή χρησιμοποιούνται μεμονωμένες ψήφοι ως περιπτα (πρβλ. περιδέραιο από την Ερέτρια)⁵, ή συνδυάζονται με ψήφους άλλου υλικού (πρβλ. το περιδέραιο σε ιδιωτική συλλογή⁶ και άλλο από το Artjukhovschen Kurgan στο τέλος του 2ου π.Χ. αι.)⁷.

5. Περιδέραιο που καταλήγει σε κεφάλια ταύρων (ΜΘ αρ. ευρ. 2836), πίν. 6α. Μ. 0,316 μ. Μ. ταύρου 0,008 μ. Μ. υαλόμαζας 0,008 μ. Β. 6 γρ.

Από το στόμα του ενός βγαίνει άγκιστρο και από του άλλου υποδοχή για τη στερέωση. Ο λαιμός συνεχίζεται με ένα κονικό τμήμα—ένα κολλάρο—από υαλόμαζα (από την οποία σώζονται λίγα ίχνη). Τα άκρα αυτού ορίζονται από ένα πλατύ έλασμα που φέρει στη μέση στριφτό σύρμα. Τα κεφάλια σχηματίστηκαν από δύο ελάσματα χρυσού, τα οποία πιέστηκαν στο ίδιο αρχέτυπο και έπειτα συγκολλήθηκαν. Διακρίνονται τα μικρά κέρατα, τα στρόγγυλα αυτιά και τα μάτια που αποδίδονται με ένα βαθούλωμα όπου έμπαινε ένθετο υλικό. Πρβλ. για τα κεφάλια των ταύρων δύο περιδέραια στο Βρετανικό Μουσείο⁸, ενώτια στη συλλογή Schiller⁹, ενώτια από την Αθήνα¹⁰, περιδέραιο σε ιδιωτική συλλογή¹¹, περιδέραιο στο Μουσείο Μπενάκη¹², άλλο από την Ερέτρια¹³, δύο από το Artjukhovschen Kurgan¹⁴.

1. AntK 15 (1972) πίν. 32, 1.

2. B. D e r p a r t - L i p p i t z, ό.π., 219, εικ. 155.

3. AM 38 (1913) 327-328, εικ. 12.

4. R. Z a h n, Sylloge B. Schiller, 1929, αρ. 125, πίν. 53.

5. Γ. Α. Π α π α β α σ ι λ ε ί ο υ, Περί των εν Ευβοία αρχαίων τάφων, 1910, πίν. ΙΔ, 4.

6. K. S c h e f o l d, Meisterwerke griechischer Kleinkunst, αρ. 602.

7. CR 1880, πίν. 2, ΙΙ. B. P f e i l e r - L i p p i t z, ό.π., σ. 109.

8. M a r s h a l l, BMCJ αρ. 1973, πίν. XXXVII, αρ. 1964, πίν. XXXVI.

9. R. Z a h n, Sylloge B. Schiller, 1929, αρ. 55α-β, πίν. 46.

10. ΑΔ 18 (1963) Χρον. ΒΙ, 34, πίν. 31α.

11. H o f f m a n n - D a v i d s o n, ό.π., αρ. 49.

12. S e g a l l, Benaki, αρ. 25, πίν. 7.

13. AM 38 (1913) 326, πίν. XIV, 6.

14. CR 1880, πίν. Ι, 3, πίν. 2, 9.

Ο τύπος του περιδέραιου που καταλήγει σε κεφάλια ζώων παρουσιάζεται ήδη στο τέλος της κλασικής εποχής (πρβλ. τα ενότια από την Αθήνα που χρονολογούνται στον 4ο π.Χ. αι.) και γίνεται χαρακτηριστικός τον 3ο και 2ο π.Χ. αι¹. (Πρβλ. το περιδέραιο από την Ερέτρια που χρονολογείται στο τέλος του 3ου-αρχές του 2ου π.Χ. αι. και τα παραδείγματα από το Artju-khonschen Kurgan που ανήκουν στο τέλος του 2ου π.Χ. αι.).

Για τη χρήση των προτομών ζώων στα κοσμήματα και για τη σημασία των ταύρων βλ. H. Koch, *Antiker Halsschmuck* Fs U. Jantzen, 1969, 88 και 90.

6. Περιδέραιο με κεντρικό κόσμημα και δύο αλυσίδες που το συγκρατούν (ΜΘ αρ. ευρ. 2837), πίν. 6,β. Μ. 0,67 μ. Κεντρικό κόσμημα: Μ. 0,03 μ. Πλ. 0,022 μ. Β. 21,5 γρ.

Το κεντρικό κόσμημα σχηματίζεται υπό τρεις επάλληλες ελλειψοειδείς ζώνες που πλαισιώνουν τον ένθετο βαθυκόκκινο ημιπολύτιμο λίθο (granat). Η πρώτη—εξωτερική—αποτελείται από δύο κάθετα ελάσματα που περικλείουν μια σειρά από στριφτό σύρμα. Ακολουθεί μια πιο χαμηλή επίπεδη επιφάνεια που φέρει ένα συνεχές ιωνικό κυμάτιο από λεπτό σύρμα. Η τρίτη—εσωτερική—ζώνη που αποτελεί την υποδοχή του ημιπολύτιμου λίθου σχηματίζεται όπως και η πρώτη από δύο κάθετα ελάσματα που έχουν μεταξύ τους ένα στριφτό σύρμα. Στις στενές πλευρές του δίσκου εφάπτονται δύο ελάσματα, που το μεγαλύτερο—εξωτερικό—φέρει δύο κρίκους. Κρίκο φέρουν επίσης και τα δύο κωνικά τμήματα που συνδέουν την αλυσίδα με το κεντρικό κόσμημα. Τα κωνικά αυτά τμήματα είναι από υαλόμαζα και τα άκρα τους ορίζονται από ένα πλατύ έλασμα. Έφεραν ένα είδος επιχρίσματος, όπως δείχνουν τα ίχνη που σώζονται στο ένα από αυτά. Πρβλ. κεντρικό κόσμημα από διάδημα², δαχτυλίδι στη συλλογή Martha von Hirsch³, κεντρικό τμήμα ίσως από κόσμημα στήθους που προέρχεται από τα Άβδηρα⁴. Πολύ πιο σύνθετη μορφή παρουσιάζει το περιδέραιο από το Fajum στη Ν. Υόρκη⁵, που ανήκει στον ύστερο 3ο π.Χ. αι., ενώ στο α' μισό του 2ου π.Χ. αι. ανήκει το περιδέραιο με πλατιά αλυσίδα και κειμήλιο λίθο από τάφο κοντά στο Κερτζ⁶, από το οποίο κρέμονται πολύτιμες πέτρες σε διάφορα χρώματα και προαναγγέλλει την πολυχρωμία που θα ακολουθήσει στην υστεροελληνιστική εποχή· τότε το κεντρικό κόσμημα αντικαθίσταται με τρεις ή περισσότερες

1. B. Deppart-Lippitz, ό.π., σ. 201.

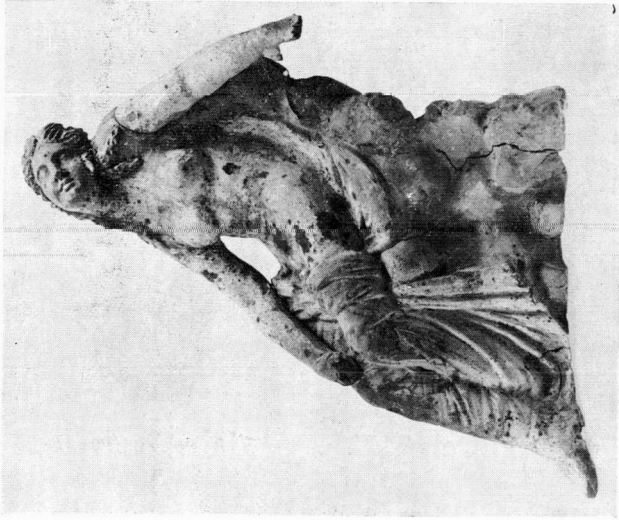
2. Hoffmann-Davidson, ό.π., αρ. 5.

3. Schefold, ό.π., αρ. 609.

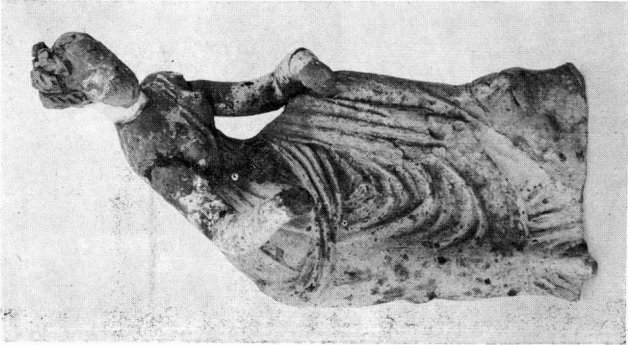
4. ΑΔ 23 (1968) Χρον. Β2 361, πίν. 308 ε.

5. B. Deppart-Lippitz, ό.π., σ. 248, εικ. 180. AntK 15 (1972) πίν. 37,2.

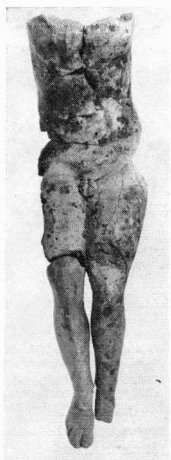
6. Deppart-Lippitz, ό.π., σ. 254, εικ. 188.

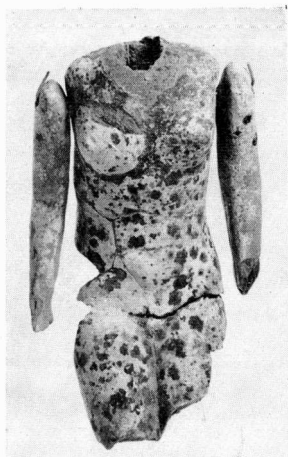
β. Ειδώλιτο (σφ. 2)

α. Ειδώλιτο (σφ. 1)

α. Ειδώλιο
(αρ. 3)

β. Ειδώλιο (αρ. 4)

γ. Ειδώλιο
(αρ. 5)

δ. Ειδώλιο (αρ. 6)

ε. Ειδώλιο
(αρ. 7)

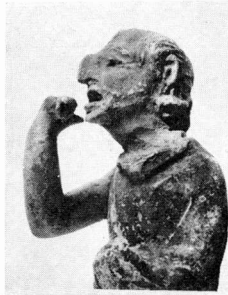
α. Ειδώλιο (αρ. 9)

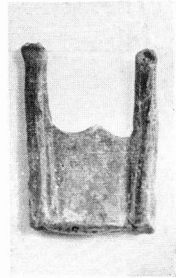
β. Ειδώλιο (αρ. 10)

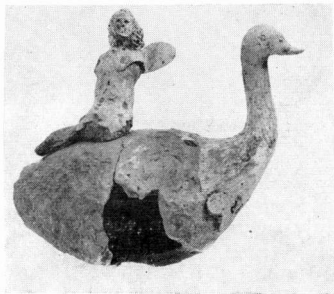
γ. Ειδώλιο (αρ. 11)

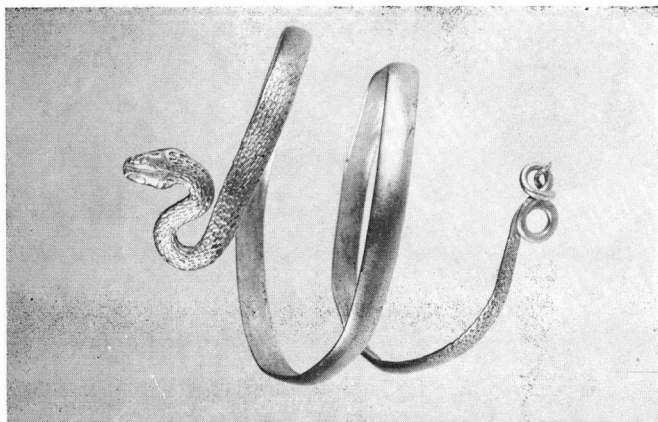
δ. Ειδώλιο (αρ. 11)

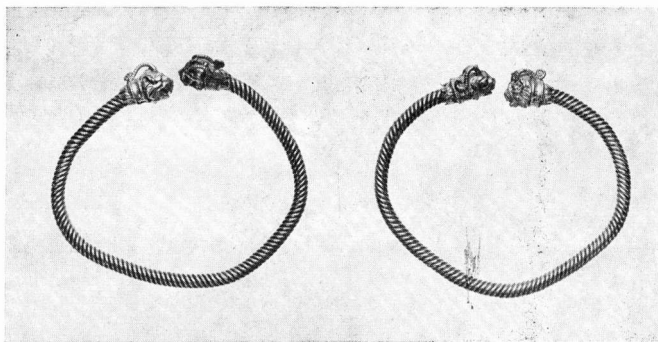
ε. Πήλινη λόρα
(αρ. 14)

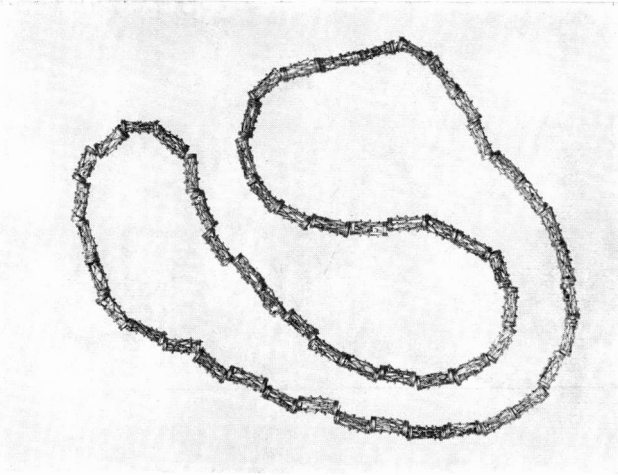
στ. Ειδώλιο (αρ. 12)

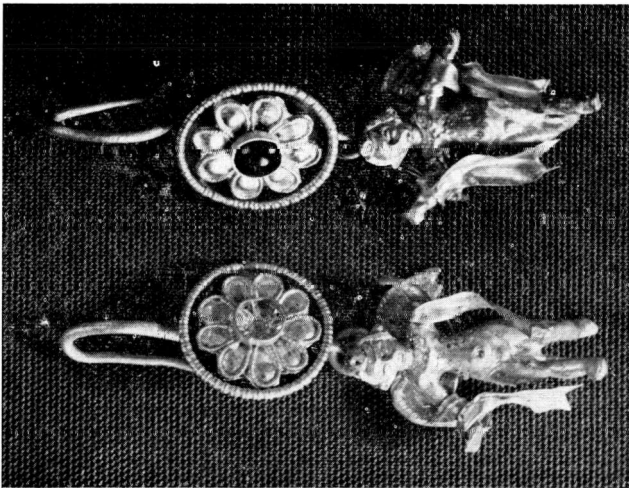
α. Βραχιόλι (αφ. 1)

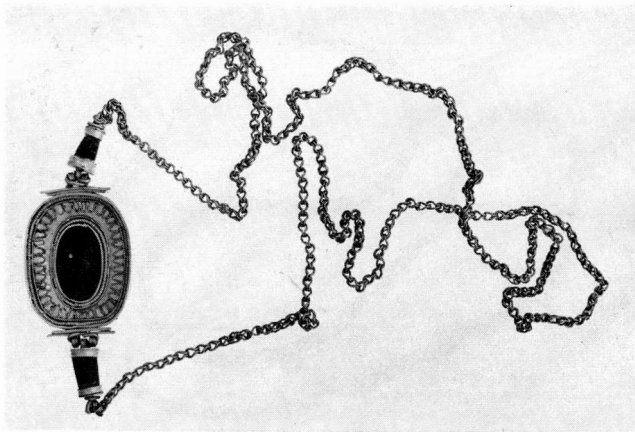
β. Βραχιόλια (αφ. 2)

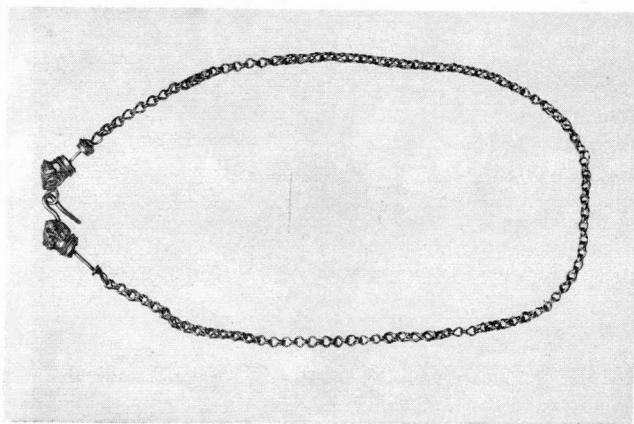
β. Πελοδέσαιο (αο. 4)

α. Ενώτια (αο. 3)

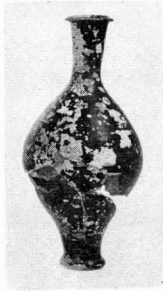
β. Περιοδόμετρο (αρ. 6)

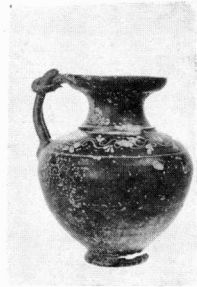
α. Περιοδόμετρο (αρ. 5)

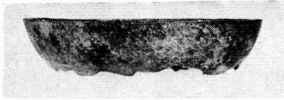
α. Μυροδοχεία
(αρ. 1 και 2)

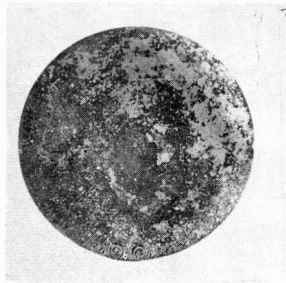
β. Μυροδοχείο
(αρ. 3)

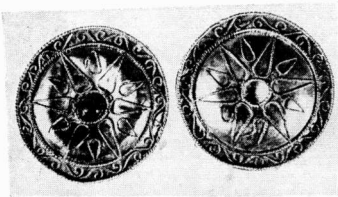
γ. Πρόχους (αρ. 4)

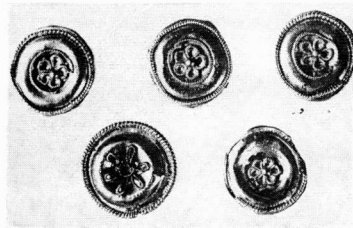
δ. Χάλκινη φιάλη

ε. Χάλκινο κάτοπτρο

στ. Ζεύγος πορπών

ζ. Κυκλικά ελάσματα (αρ. 9)

α. Γυάλινος σκύφος

β. Κάλαθος από πορσελάνη

πολύχρωμες πέτρες. Πρβλ. τα περιδέραια από το Παλαιόκαστρο και την Ολβία¹. Ο λίθος φέρει έγκοιλη παράσταση ερωτιδέα που εικονίζεται όρθιος με ανοιχτά φτερά και κρατεί μια φιάλη. Παρόμοιο θέμα συναντάται και σε σκουλαρικήα. Η στάση της μορφής και η θεματογραφία οδηγούν στον 3ο π.Χ. αι., κατά τον οποίο οι ερωτιδεΐς εικονίζονται σε παραστάσεις προσφορών, κυνηγιού, ενώ στις αρχές του 2ου π.Χ. αι. οι μορφές των ερωτιδεών που εικονίζονται ως ηνίοχοι κ.λ. είναι πολύ πιο κινημένες².

7. Ζεύγος πορπών με μορφή ασπίδας (ΜΘ αρ. ευρ. 2838 και 2839), πίν. 7, στ. Διάμ. 0,022 μ. Στην εξωτερική επιφάνεια σχηματίζεται με λεπτό στριφτό σύρμα ένας εξάφυλλος ρόδακας με ένθετη πολύτιμη πέτρα στο κέντρο. Λείπει του ενός. Ανάμεσα στα φύλλα του είναι τοποθετημένα άλλα έξι μικρότερα. Η περιφέρεια του ελάσματος στολίζεται με ένα σπειροειδές κόσμημα, σπειρομαϊάνδρο, που είναι τοποθετημένος ανάμεσα σε δύο σειρές από στριφτό σύρμα. Στην εσωτερική επιφάνεια φέρουν υποδοχές για να στερεωθούν στο ύφασμα. Πρβλ. τις ροζέτες από τις οποίες κρέμονται ερωτιδεΐς, A. Greifenhagen, Schmuckarbeiten in Edelmetall, Bd II (1975) πίν. 41,2 και σε πιο σύνθετη μορφή πίν. 72,16.

8. Δαχτυλίδι (ΜΘ αρ. ευρ. 2840). Αποτελείται από απλή επίπεδη ακόσμητη σφενδόνη με ελλειπτικό σχήμα. Μεγίστη διαμ. 0,021 μ. ελαχίστη διαμ. 0,019 μ.

9. Μικρά κυκλικά ελάσματα (ΜΘ αρ. ευρ. 2841-2845), πίν. 7, ζ. Διάμ. 0,01 μ. Φέρουν εξάφυλλους ρόδακες. Στην κάτω επιφάνεια διπλή υποδοχή για τη στερέωσή τους στο ύφασμα.

10. Τμήμα σφενδόνης (ΜΘ αρ. ευρ. 2846), σωζ. διάμ. 0,02 μ.

11. Δαχτυλίδι χρυσό (ΜΘ αρ. ευρ. 2847). Διάμ. 0,01 μ. Η κυκλική σφενδόνη που ορίζεται από λεπτό στριφτό σύρμα φέρει υποδοχή για ένθετη πέτρα που σήμερα λείπει. Πρβλ. F. H. Marshall, BMCFR, 1968, αρ. 237, πίν. VI.

12. Τμήμα περιδεραιού (ΜΘ αρ. ευρ. 2848). Αποτελείται από ιπλά σωληνωτά ελάσματα. Μ. 0,088 μ.

13. Τμήμα περιδεραιού (ΜΘ αρ. ευρ. 2849). Αποτελείται από αμφικωνικές ψήφους Μ. 0,016 μ.

14. Σφενδόνη επιμήκης από πρασινωπή ύαλο (ΜΘ αρ. ευρ. 2850). Μ. 0,015 μ.

1. B. Deppart - Lippitz, σ. 282, 283, εικ. 214, 215.

2. Samos, XII (1972) 206.

15. Σφενδόνη επιμήκης από λευκή ύαλο (ΜΘ αρ. ευρ. 2851). Μ. 0,01

γ. Αγγεία

1. Μυροδοχείο μελαμβαφές (ΜΘ αρ. ευρ. 2822) πίν. 7,α. Ύψ. 0,055 μ. Διάμ. χ. 0,015 μ. Διάμ. β. 0,0125 μ. Φέρει ταινίες από λευκό χρώμα στο χεῖλος, στο μέσο του λαιμού και στο ὕψος του ὤμου.

2. Μυροδοχείο μελαμβαφές (ΜΘ αρ. ευρ. 2823), πίν. 7,α. Σωζ. ὕψ. 0,046 μ. Σώζεται η βάση και τμήμα του σώματος του αγγείου. Στο κάτω μέρος του σώματος φέρει αυλακώσεις. Ίχνη λευκού χρώματος.

3. Μυροδοχείο μελαμβαφές (ΜΘ αρ. ευρ. 2824), πίν. 7,β. Ύψ. 0,138 μ. Συγκολλήθηκε από πολλά κομμάτια. Λείπει τμήμα της κοιλιάς. Απολεπισμένο σε πολλά σημεία.

4. Πρόχους μελαμβαφής (ΜΘ αρ. ευρ. 2825), πίν. 7,γ. Ύψ. 0,097 μ. Διάμ. χ. 0,052 μ. Διάμ. β. 0,035 μ. Η διπλή λαβή σχηματίζει κόμβο στο σημείο που ενώνεται με το χεῖλος. Στο ὕψος του ὤμου φέρει μία ζώνη με κληματίδα με τρία φύλλα· τη ζώνη ορίζει κυμάτιο επάνω και χαρακτή γραμμῆ κάτω.

5. Σκύφος γυάλινος¹ (ΜΘ αρ. ευρ. 11545), πίν. 8, α. Λείπει η βάση και ορισμένα μικρά κομμάτια από το χεῖλος. Σωζ. ὕψ. 0,064 μ. Διάμ. χ. 0,086 μ.

Το αγγείο είναι από χυτή υαλόμαζα. Στην εξωτερική ὄψη φέρει διακόσμηση από εγχάρακτα φύλλα, ανάμεσα από τα οποία προβάλλουν αμυγδαλωτά εξάρματα, και μιμείται μέταλλινα αγγεία που έγιναν στην Αίγυπτο στα χρόνια των Πτολεμαίων. Ωστόσο η καταγωγή του διακοσμητικού αυτού θέματος ανάγεται σε παλαιότερα περσικά και ασσυριακά πρότυπα. Το αγγείο τοποθετείται στο πρώτο μισό του 2ου π.Χ. αι., ὡπως προκύπτει από τη σύγκριση με άλλα γυάλινα αγγεία που χρονολογούνται με ασφάλεια αυτήν την εποχή. Σχετικά με το εργαστήριο από το οποίο προέρχεται πιστεύουμε ότι θα πρέπει να κατασκευάστηκε στην Αίγυπτο—εφόσον το διακοσμητικό του θέμα ανάγεται σε αιγυπτιακά μέταλλινα πρότυπα—και μάλιστα στην Αλεξάνδρεια, όπου ο κλάδος αυτός της μικροτεχνίας ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένος, ενώ αντίθετα δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι κατασκευάστηκε στην Ελλάδα, γιατί ούτε οι πηγές ούτε τα ανασκαφικά δεδομένα συνηγορούν σε μια τέτοια υπόθεση.

6. Κάλαθος από πορσελάνη², (ΜΘ αρ. ευρ. 2829), πίν. 8, β. Ύψ. 0,13 μ.

1. Για τη διεξοδική δημοσίευση του αγγείου αυτού βλ. Α. Δάφφα - Νικονάνου, ὁ.π., σ. 264-268, πίν. 54-55.

2. Α. Δάφφα - Νικονάνου, ὁ.π., σ. 269-275, πίν. 56-57.

Διάμ. β. 0,074 μ. Διάμ. στεφάνης 0,167 μ. Συγκολλήθηκε από επτά κομμάτια. Χρώμα πρασινωπό.

Το αγγείο είναι από «αιγυπτιακή πορσελάνη-faience» και αποτελεί μοναδικό παράδειγμα—ως προς το σχήμα του—ανάμεσα στα μέχρι σήμερα γνωστά φαγεντιανά αγγεία. Φέρει πρόστυπη ανάγλυφη διακόσμηση που διαρθρώνεται σε τρεις ζώνες: Η κύρια ζώνη, που είναι και η μεγαλύτερη σε ύψος από τις άλλες, είναι η πρώτη κάτω από το χείλος και εικονίζει κυνήγι, με την παράσταση ενός δένδρου χωρίζεται σε τέσσερις επιμέρους σκηνές. Στη δεύτερη ζώνη εικονίζονται υδρόβια πτηνά που εναλλάσσονται με ομάδες από κλειστά και ανοιχτά άνθη λωτού. Ακολουθεί η τρίτη ζώνη με δωδεκάφυλλους ρόδακες.

Η σύγκριση με το χρονολογημένο φαγεντιανό αγγείο από την Κόρινθο τοποθετεί τον κάλαθο της Νεάπολης στο πρώτο μισό του 2ου π.Χ. αι. και ενισχύει την άποψη ότι τα φαγεντιανά αγγεία που φέρουν πρόστυπη ανάγλυφη διακόσμηση δεν θα πρέπει να ανήκουν στην πρόιμη ελληνιστική εποχή.

Σχετικά με το εργαστήριο θα πρέπει να αναφερθεί ότι οπωσδήποτε έγινε στην Αίγυπτο, χωρίς ωστόσο να μπορεί κανείς να προσδιορίσει το συγκεκριμένο καλλιτεχνικό κέντρο.

δ. Διάφορα

1. Κάτοπτρο χάλκινο (ΜΘ αρ. ευρ. 2826), πίν. 7,ε. Διάμ. 0,185 μ. Πάχος 0,003 μ. Σώζεται μόνο ο δίσκος. Στο σημείο της σύνδεσης με τη λαβή φέρει στην περιφέρεια ένθετα ασημένια κοσμήματα: έλικες που πλαισιώνουν ανθέμιο.

Ανήκει στον τύπο του απλού κάτοπτρου που είναι περισσότερο χρηστικός παρά διακοσμητικός. Βλ. St. Miller, Two Groups of Thessalian Gold (1979) 16, πίν. 9α, πρβλ. και C. G. Boulter, «Hesperia» 32 (1963) 116, Α 12, πίν. 38. ΠΑΕ 1955, 157, εικ. 4α.

2. Φιάλη χάλκινη (ΜΘ αρ. ευρ. 2826), πίν. 7, δ. Σώζεται το τμήμα από το χείλος ως την αρχή του πυθμένα. Σώζ. ύψ. 0,042 μ. Δ. 0,193 μ. Πρβλ. φιάλη από την Κοζάνη, ΑΕ 1948/49, 100, εικ. 14α, από την Καρίτσα, ΠΑΕ 1955, 156, αριθ. 2, πίν. 51γ, και από τη Βέροια, Στ. Δρούγου-Ι. Τουράτσογλου, Ελληνιστικοί Λαξευτοί τάφοι Βεροίας, 1980, Μ 920, πίν. 12.

3. Κλειδί σιδερένιο (χωρίς αρ. ευρ.). Μ. περίπου 0,05 μ. Αποτελείται από κρίκο, στέλεχος και τριμερές χτένι. Πρβλ. το κλειδί Μ. 997, Δρούγου-Τουράτσογλου, ό.π., πίν. 45, σχ. 50.

4. Κλειδαριά χάλκινη (χωρίς αρ. ευρ.). Μ. 0,04 μ. πλ. 0,038 μ. Ορθογώ-

νιο σχεδόν χάλκινο έλασμα με παραλληλόγραμμη οπή στο επάνω μέρος και μιά άλλη στο κάτω δεξί. Στις τρεις γωνίες από ένα καρφί με κομβίωση απόληξη. Πρβλ. Δρούγου-Τουράτσογλου ό.π., Μ. 976, πίν. 54, σχ. 49, σ. 79, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

5. Χάλκινοι κρίκοι (χωρίς αρ. ευρ.). Δ. 0,015 μ.

6. Χάλκινα καρφιά με κεφάλι.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΤΑΦΟΥ

Ενδείξεις για τη χρονολόγηση του τάφου παρέχουν τα μυροδοχεία¹ και η πρόχους που συγκατολύγονται ανάμεσα στα κτερίσματα του τάφου. Συγκεκριμένα το μυροδοχείο αρ. 1 με μικρό ύψος, σφαιρική κοιλιά, χαμηλό καλοσχηματισμένο πόδι και επίσης κοντό λαιμό μπορεί να συγκριθεί με τα μυροδοχεία Β 44 και Β 6 από την Αθηναϊκή Αγορά που ανήκουν ακόμη στον 3ο π.Χ. αι.². Επίσης με το Π 1396, το παλαιότερο στη σειρά των μυροδοχείων που προέρχονται από τους τάφους της Βέροιας και χρονολογείται στο τέλος του 3ου και τις αρχές του 2ου π.Χ. αι.³.

Αντίθετα στο μυροδοχείο αρ. 3 και στη βάση του αρ. 2 γίνεται αισθητή η μεταβολή στις αναλογίες ύψους και διαμέτρου που σημειώνεται στη μετάβαση από τον 3ο στο 2ο π.Χ. αι., οπότε εγκαταλείπεται το σφαιρικό σχήμα και υιοθετείται το επίμηκες. Το μυροδοχείο αρ. 3 διατηρεί ακόμη κάπως τη σφαιρικότητα της κοιλιάς, δεν έχει τις ραδινές αναλογίες με τα ατροφικά σώματα και τα πσχειά τοιχώματα που χαρακτηρίζουν τα μυροδοχεία στο β' μισό του 2ου π.Χ. αι.⁴. Ωστόσο το σχήμα του μυροδοχείου αρ. 3 είναι πίο εξελιγμένο από τα μυροδοχεία Π 2122 και 2125 της Βέροιας⁵ που το πόδι και ο λαιμός τους είναι χαμηλός· πλησιάζει το μυροδοχείο αρ. 1 από τη Βεργίνα⁶, το αρ. 10 από τον ελληνιστικό τάφο της Βέροιας⁷ και το μυροδοχείο

1. Για τις διάφορες ονομασίες, τη χρήση και την εξέλιξη του σχήματος βλ. Η. Thompson, «Hesperia» 3 (1934) 472-4. Labranda II, 1 (1965) σ. 23-27. Μ. Ανδρόνικος ΑΕ 1955, 33-36. I. Metzger, Eretria II (1969) 28. Δ. Παντερομαλής, «Μακεδονικά» 12 (1972) 163. Κ. Τσάκος, ΑΔ 32 (1977) 345 κ.ε., 409. Στ. Δρούγου-Ι. Τουράτσογλου, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας, 1980, 123.

2. «Hesperia» 3 (1934) 335, εικ. 15, σ. 342, εικ. 22.

3. Δρούγου-Τουράτσογλου, ό.π., πίν. 26.

4. ΑΔ 32 (1977) 334 σχ. 12, πίν. 118α από την Πάτρα (τρίτο τέταρτο του 2ου π.Χ. αι.) και από τη Σάμο ΑΔ 32 (1977) 356-357, πίν. 120 αρ. 603, 605, 606, 607.

5. Δρούγου-Τουράτσογλου, ό.π., πίν. 61.

6. «Μακεδονικά» 12 (1972) πίν. IV α.

7. ΑΕ 1955, 35, εικ. 16.

από τη Θεσσαλονίκη που χρονολογείται με βάση νόμισμα του Φιλίππου Ε' μεταξύ 221-179 π.Χ.¹ Έτσι λοιπόν η χρονολογική τοποθέτηση του μυροδοχείου αρ. 3 στο πρώτο μισό του 2ου π.Χ. αι. τεκμηριώνεται με επαρκή ασφάλεια.

Εκτός από τα μυροδοχεία ασφαλείς ενδείξεις για τη χρονολόγηση του τάφου προσφέρει η πρόχους αρ. 4. Ως προς το σχήμα μπορεί να παραβληθεί με την πρόχου αρ. 406 από την Αθηναϊκή Αγορά που χρονολογείται μεταξύ 225-175 π.Χ.² Για τη σφαιρικότητα της κοιλιάς πρβλ. το αγγείο C 28 από το Πέργαμο³ και την πρόχου Β 33 από την Αθηναϊκή Αγορά⁴. Η διπλή λαβή, που έχει για πρότυπα μετάλλινα αγγεία, συναντάται στην πρόχου από την Αγορά που αναφέρθηκε και στον κάνθαρο αρ. 2355 στο Εθνικό Μουσείο⁵.

Ενδείξεις για τη χρονολόγηση του αγγείου παρέχει και το διακοσμητικό θέμα της βλαστόσπειρας με φύλλα οξιάς που αντιπροσωπεύει την κατηγορία της «Δυτικής κλιτύος». Το θέμα αυτό συναντάται σε αγγείο από τη Δημητριάδα⁶ που χρονολογείται μεταξύ 218 και 168 π.Χ. και άλλα δύο από το Πέργαμο⁷ που τοποθετούνται γύρω στο 200 π.Χ. Επομένως η χρονολόγηση της πρόχου τόσο με βάση το σχήμα της όσο και ανάλογα διακοσμητικά θέματα στο πρώτο μισό του 2ου π.Χ. αι. δεν παρέχει δυσκολίες.

Εκτός όμως από τα αγγεία που τεκμηριώνουν τη χρονολόγηση του τάφου στο πρώτο μισό του 2ου π.Χ. αι. στα ίδια χρονικά πλαίσια οδηγεί και η μελέτη των δύο επείσακτων αγγείων, όπως και τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά των ειδωλίων.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

α. Ειδώλια

Η σύγκριση των ειδωλίων του τάφου της Νεάπολης με άλλα ειδώλια του μακεδονικού χώρου πιστοποιεί διαφορές που δεν επιτρέπουν την ένταξή τους σε ένα από τα μέχρι σήμερα γνωστά σύνολα της Μακεδονίας⁸. Ο περιορισμένος βέβαια αριθμός δεν μας δίνει τη δυνατότητα να προσδιορί-

1. ΑΔ 21 (1966), Χρον. Β2, πίν. 358 ε.

2. S. R o t r o f f, Hellenistic Pottery, «The Athenian Agora» XXII (1982) πίν. 69.

3. J. S c h ä f e r, Hellenistische Keramik aus Pergamon, «Pergamenische Forschungen» II, (1968) πίν. 5.

4. «Hesperia» 3 (1934) 341 εικ. 21.

5. AM 26 (1901) 74, αρ. 17.

6. Demetrias I, 1976, πίν. XXI,3 και 42,3.

7. S c h ä f e r, ό.π., D 26, πίν. 10 και D 35, πίν. 13.

8. Θεσσαλονίκη: Θεσσαλονίκη από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι τα χριστιανικά,

σοιμε με σαφήνεια το σύνολο των χαρακτηριστικών του εργαστηρίου από το οποίο προέρχονται. Ωστόσο μπορεί κανείς να προβεί σε ορισμένες παρατηρήσεις που αφορούν στην κατασκευή τους και να σχηματίσει μια εικόνα έστω αχνή του εργαστηρίου αυτού.

Συγκεκριμένα θα πρέπει να αναφερθεί ότι ορισμένα από τα ειδώλια αποτελούνται από δύο τμήματα: το προστινό που κατασκευάστηκε με μήτρα και το πίσω—όπου υπάρχει οπή εξαερισμού—που δουλεύτηκε με το χέρι (πρδ. τα ειδώλια αρ. 1, 2), ενώ άλλα είναι συμπαγή (ειδώλιο αρ. 11). Τα κεφάλια δουλεύτηκαν χωριστά. Ο πηλός είναι σχετικά καθσρός σε χρώμα ςνοιχτό κόκκινο. Τα ίχνη του λευκού χρώματος που σώζονται υποδηλώνουν ότι όλη η προστινή πλευρά των ειδωλίων ήταν σκεπασμένη με λευκό χρώμα που αποτελούσε τη βάση για την επίθεση άλλων χρωμάτων· από τὰ επίθετα χρώματα ελάχιστα ίχνη διατηρήθηκαν. Η καλή σπόδοση όλων των τύπων υποδηλώνει ότι οι μήτρες, από τις οποίες προήλθαν τα ειδώλια, δεν είχαν χρησιμοποιηθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Επίσης θα πρέπει να τονιστεί η καλή τους ποιότητα σε σύγκριση με τα άλλα γνωστά σύνολα από τη Θεσσαλονίκη και το μακεδονικό χώρο· παρόλο που πρόκειται για έργα μικρών διαστάσεων και σε ένα υλικό τόσο ευτελές, όπως ο πηλός, ο κοροπλάθος είχε τη δυνατότητα να αποδώσει τεχντροπικά χαρακτηριστικά της εποχής του. Συγκεκριμένα, ενώ τα ειδώλια αποτελούν κατά κανόνα μετωπικές συνθέσεις, στο ειδώλιο αρ. 2 η μορφή αποκτά βάθος, γίνεται ολόγλυφη. Το ίδιο παρατηρείται και στο ειδώλιο αρ. 1· ενώ το κάτω μέρος του κορμού θυμίζει ανάγλυφες μορφές, στο επάνω τμήμα με την έντονη κλίση προς τα μπροστά και το άνοιγμα του δεξιού χεριού αποκτά τρίτη διάσταση. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι ο τεχνίτης είχε την ικανότητα να χρησιμοποιήσει το γυμνό σώμα των μορφών για πλαστικές λύσεις, όπως συμβαίνει στα ειδώλια αρ. 1 και 2, ενώ η αρμονική σύνδεση σώματος και ενδύματος έχει ως αποτέλεσμα οι πτυχές του ματιού (ειδώλιο αρ. 2) να μη χάνουν τη λειτουργικότητά τους, ώστε να κατατούν διακοσμητικές, ούτε πάλι από την άλλη μεριά το σώμα να χάνει τις πλαστικές αρετές του κάτω από το ένδυμα. Τα κεφάλια έχουν καλοδουλεμένα μαλλιά—χωρισμένα σε «φέτες»—που είτε πέφτουν σε βοστρύχους στους ώ-

1986, σ. 38 κ.ε.

΄Αβδηρα: Δ. Α α ζ α ρ ι δ η ς, Πήλινα ειδώλια Αβδήρων, 1960, 18 κ.ε.

΄Αγ. Αθανάσιος: «Μακεδονικά» 9 (1969) 168, πίν. 72 α-β, 73 α-β, 74 α.

Πέλλα: «Μακεδονικά» 9 (1969) 175, πίν. 78 α-θ, 79α. «Μακεδονικά» 23 (1983) 221 κ.ε., πίν. 1-4.

Βέροια: Δ ρ ο ύ γ ο υ - Τ ο υ ρ ά τ σ ο γ λ ο υ, ό.π., 169 κ.ε.

μους είτε είναι μαζεμένα πίσω· τα μάγουλα είναι στρογγυλά και τα χείλη πλασμένα έντονα (ειδώλιο αρ. 2).

Τα χαρακτηριστικά αυτά που επισημάνθηκαν διαφοροποιούν τα ειδώλια της Νεάπολης από τα άλλα μέχρι σήμερα γνωστά σύνολα ειδωλίων της Θεσσαλονίκης και του ευρύτερου μακεδονικού χώρου και μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι προέρχονται από ένα ξεχωριστό εργαστήριο, το οποίο είχε με αρκετή επιτυχία αξιόλογα ποιοτικά επιτεύγματα.

β. Κοσμήματα

Τα κοσμήματα της ελληνιστικής εποχής παρουσιάζουν μια ομοιότητα στους τύπους και στα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά και έτσι είναι δύσκολο να ξεχωρίσουμε τοπικά εργαστήρια με χαρακτηριστικές καλλιτεχνικές τάσεις και προτίμηση σε ορισμένους τύπους¹. Δεν λείπουν βέβαια οι προσπάθειες να αποδοθούν ορισμένοι τύποι κοσμημάτων σε συγκεκριμένα εργαστήρια, αλλά αυτό δε γίνεται αποδεκτό χωρίς αντιρρήσεις².

Εργαστήρια πρέπει να υπήρχαν σε όλες τις πρωτεύουσες των ελληνιστικών κρατών και σε άλλες μεγάλες πόλεις. Είναι πολύ πιθανό να υπήρχε στη Θεσσαλονίκη ένα τοπικό εργαστήριο χρυσοχοΐας και μάλιστα αρκετά σημαντικό, αν λάβουμε υπόψη τα περίφημα κοσμήματα που προέρχονται από την πόλη αυτή και σήμερα βρίσκονται στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Ν. Υόρκης³, καθώς και τα εξίσου σημαντικά ευρήματα από το Σέδες, σήμερα στο Μουσείο Θεσσαλονίκης⁴.

Ο αριθμός και η ποικιλία των κτερισμάτων του τάφου της Νεάπολης—ειδώλια, χρυσά κοσμήματα και άλλα πολύτιμα αντικείμενα, όπως ο γυάλινος σκύφος και το φαγεντιανό αγγείο—τα οποία μάλιστα στο σύνολό τους σχεδόν είναι επιλεγμένα με προσοχή ως προς την ποιότητα και την πολυτέλεια, μας παρέχουν τη βεβαιότητα ότι ο νεκρός θα πρέπει να ανήκε σε μια πλούσια οικογένεια της κοινωνίας της Θεσσαλονίκης.

1. B. Pfeiffer-Lippitz, AntK 15 (1972) 114 κ.ε., K. Parlasca, JdI 91 (1976) 136 Miller, ό.π. σ. 50 υποσ. 316.

2. H. B. Segall στη μελέτη της Zum Export Alexandrinischer Toreutik, Fs Eugen von Mercklin, 1964, 168 κ.ε. προσπάθησε χωρίς επιτυχία να αποδώσει ένα τύπο κοσμήματος στο αλεξανδρινό εργαστήριο. Συγκεκριμένα υποστήριξε ότι τα κοσμήματα που έχουν ως διακοσμητικά θέματα φύλλα, κληματίδες, λουλούδια προέρχονται από τα αλεξανδρινά εργαστήρια του τέλους του 3ου και των αρχών του 2ου π.Χ. αι. Την άποψη αυτή αντέκρουσε η B. Pfeiffer-Lippitz, ό.π., σ. 118.

3. BMMA 31/32, 1936/37, 291 εικ. 2 και B. Deppart-Lippitz, ό.π., 226, εικ. 163.

4. AE, 1937, τόμος Γ', 866 κ.ε.

Ωστόσο αυτήν την εποχή τα παραδείγματα παρόμοιων πλούσιων σε κτερίσματα τάφων δεν είναι συνηθισμένα τόσο στη Θεσσαλονίκη όσο και στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο. Αντίθετα τα ευρήματα των τάφων—στη Θεσσαλονίκη και τις άλλες πόλεις της Μακεδονίας—όσο τουλάχιστο γνωρίζουμε, είναι ταπεινά και αντικατοπτρίζουν προφανώς μια γενικότερη φτώχεια στη ζωή¹. Το γεγονός αυτό ερμηνεύεται από την οικονομική κρίση που έχει άμεση σχέση με τη νέα πολιτική πραγματικότητα, όπως αυτή διαμορφώνεται μετά την ήττα του Περσέα από τους Ρωμαίους στην Πύδνα (168 π.Χ.) και τον κατακερματισμό της Μακεδονίας σε τέσσερα κρατίδια-μερίδες².

Μέσα σε αυτήν την οικονομική δυσπραγία και τους δύσκολους καιρούς ο τάφος της Νεάπολης αποτελεί εξαίρεση. Γι' αυτό θα πρέπει να υποθέσουμε ότι ο νεκρός ανήκε σε μια πλούσια για την εποχή αυτή οικογένεια. Πιθανό να ανήκε στην τάξη των εύπορων γαιοκτημόνων που αποτελούσαν την αριστοκρατία των ελληνιστικών πόλεων κατά το 2ο π.Χ. αι. Τα μέλη της τάξης αυτής είχαν την οικονομική δυνατότητα³ να προμηθεύονται πολύτιμα αντικείμενα από τα εργαστήρια χρυσοχοΐας και κοροπλαστικής της Θεσσαλονίκης, η οποία—όπως φαίνεται—παρ' όλες τις ταραχές δεν ανέστειλε την καλλιτεχνική της προκοπή και παράλληλα δεν διέκοψε τις εμπορικές συναλλαγές της με την Αίγυπτο, για τις οποίες συνηγορούν και τα δύο επείσαστα αγγεία του τάφου της Νεάπολης.

Εξάλλου από το είδος των κτερισμάτων συμπεραίνουμε ότι ο τάφος ανήκε σε γυναίκα· θα μπορούσε μάλιστα να υποθέσει κανείς ότι η γυναίκα αυτή πέθανε σε νεαρή ηλικία, πριν προλάβει να παντρευτεί, όπως υποδηλώνουν οι πλαγγόνες που τη συνόδευαν.

Θα μπορούσε επίσης να παρατηρήσει κανείς ότι ορισμένα τουλάχιστον από τα κτερίσματα παρουσιάζουν μια θεματική ενότητα, προέρχονται δηλαδή από τον κύκλο της Αφροδίτης και του Διονύσου. Συγκεκριμένα η καθισμένη στο βράχο μορφή ερμηνεύεται ως Μαινάδα ή ως Αριάδνη, οπότε σχετίζεται άμεσα με την Αφροδίτη, γιατί είναι γνωστή η σχέση Αριάδνης-Αφροδίτης⁴, ενώ η ανδρική καθιστή μορφή (σφ. 3) είναι δυνατό να απεικονίζει το Διόνυσο. Στο θεματικό αυτό κύκλο εντάσσονται οι μορφές των ερω-

1. Θεσσαλονίκη από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια, 1986, 38 κ.ε. Δρούγου-Τουράτσογλου, ό.π., 184-5.

2. Δ. Κανατσούλης, Ιστορία της Μακεδονίας μέχρι του Μ. Κωνσταντίνου, 1964, 89.

3. Αντίθετα οι λαϊκές τάξεις μαστίζονταν από φτώχεια, αβεβαιότητα και εξαθλίωση. Βλ. C. Schneider, Kulturgeschichte des Hellenismus, II, 1969, 85 και 978. M. I. Rostovtzeff, The Social and Economic History of the Hellenistic World, II, 1941, 758.

4. Ευγ. Γιορρη, Ο κρατήρας του Δερβενιού, 1978, 19.

τιδέων στα σκουλαρίκια (αρ. 3) και στο κεντρικό κόσμημα του περιδεραιού (αρ. 6), ο φτερωτός έρωτας επάνω σε χήνα (αρ. 12) και το κεφάλι της παιδικής μορφής (αρ. 9), εφόσον φυσικά παριστάνει έρωτα. Με τον κύκλο του Διονύσου συνδέεται ακόμη η γυναικεία μορφή που έχει σκεπασμένο το πρόσωπό της (αρ. 10) και εικονίζει χορεύτρια που έπαιρνε μέρος σε χορούς προς τιμή του Διονύσου¹.

Επίσης δεν θα ήταν άστοχο να επισημάνουμε ότι η επιλογή ορισμένων τύπων από τα κτερίσματα, όπως το βραχιόλι σε σχήμα φιδιού με το γνωστό χθόνιο χαρακτήρα, οι ερωτιδεΐς και ο φτερωτός έρωτας δείχνουν την πρόθεση να τονιστεί η διπλή ιδιότητα που είχε ο έρωτας ως «δαίμων της ζωής και του θανάτου» και με αυτόν τον τρόπο να δώσουν στο περιεχόμενο του τάφου ένα χαρακτήρα συμβολικό².

Τέλος θα πρέπει να σημειώσουμε ότι καθώς η χρονολόγηση κοσμημάτων και αντικειμένων από γυαλί και πορσελάνη παρουσιάζει—μέχρι σήμερα τουλάχιστο—σημαντικά προβλήματα και είναι λίγα τα παραδείγματα που μπορούν να χρονολογηθούν με σχετική ασφάλεια, η τοποθέτηση των κτερισμάτων του τάφου της Νεάπολης σε περιορισμένα σχετικά χρονικά πλαίσια (πρώτο μισό του 2ου π.Χ. α.) καθιστά τα ευρήματα αυτά αξιόλογο σημείο αναφοράς για τη χρονολόγηση παρόμοιων έργων³.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΔΑΦΦΑ-ΝΙΚΟΝΑΝΟΥ

Θεσσαλονίκη

1. Troy Suppl. 3, σ. 104 κ.ε.

2. B. Segal, Zur griechischer Goldschmiedekunst des 4. Jhds v. Chr., 1966, 37. H. Hoffmann - P. Davidson, Greek Gold, 1965, 12. I. A. Παπαποστόλου, ΑΔ 32 (1977) 337.

3. Παρόμοιες παρατηρήσεις βλ. και στη δημοσίευση των δύο επείσακτων αγγείων του τάφου της Νεάπολης: Α. Δάφφα-Νικονάνου, ό.π., σ. 275-276.

SUMMARY

Alexandra-Daffa Nikonannou, Burial objects of a hellenistic grave in Neapolis-Thessaloniki.

In 1958 a chest-shaped grave has been dug out in Neapolis-Thessaloniki containing very important burial objects. Their importance lies in their quantity as well as quality and variety. It contained specifically: fourteen terracotta figurines, most of them in perfect condition, twelve gold trinkets, some small objects, three scent-jars, a black-figure vase, and two vases which, as has been proved, must have been manufactured outside of Greece. The first is a skyphos made of moulded glass and the second a corb of porcelain, originating probably from Egypt, which during the reign of the Ptolemaei had developed into an important artistic centre of the hellenistic period.

It is worth mentioning about the figurines, that their characteristics, differentiate them from other up to date known groups of figurines in Thessaloniki and the larger Macedonian area. This enables us to assume that their origin may be from a different workshop with highly qualitative standards.

The study of the grave's pottery gave us clear indications and we can place it in the first half of the 2nd cent. B.C. We came to the same conclusion through the study of the two foreign vases and the artistic characteristics of the figurines.

During this particularly politically and financially difficult period, there are rare examples of such rich—in burial objects—graves in Thessaloniki and Macedonia.

We deduce therefore, that the dead belonged to a rich family of landowners. One could further assume that the dead was a woman, who died at an early age, as the dolls accompanying her, point out. It is of interest, that some of the objects show a thematic unity (from the cycle of Venus and Dionysos) and the selection of certain types of them, shows the intention to give the grave a symbolic meaning.

Finally it should be noted, that because of the difficulty to place chronologically—at least until now—trinkets, porcelain and glass objects, there are very few that could safely be placed chronologically. The objects of the Neapoli grave, which have been placed in the first half of the 2nd cent. B.C., give us an important reference for dating similar works.